

Wojciech Dańczuk

METODOLOGIA ROZUMIEJĄCA WEDŁUG JEAN-CLAUDE'A KAUFMANNNA

W swojej książce pt. *Wywiad rozumiejący* Jean-Claude Kaufmann zaproponował podejście metodologiczne wywodzące się z jego osobistych doświadczeń, którego uniwersalne znaczenie znajduje wyraz w tytule książki. Jak sam pisze, otwiera „skrzynkę z narzędziami” i pokazuje oraz objaśnia, jak używać tych narzędzi. Kaufmann już na początku zaznacza, że większość zaprezentowanych przez niego technik stoi w opozycji do zwyczajowych zasad, które możemy znaleźć w książkach dotyczących metod wywiadu. Autor posługuje się przykładami zaczerpniętymi z jego własnych książek: *La Trame conjugale, analyse du couple par son linge* (Kaufmann 1992) oraz *Corps de femmes, regards d'hommes, sociologie des seins nus* (Kaufmann 1995).

Podłożem teoretycznym *Wywiadu rozumiejącego* są między innymi poglądy Norberta Eliasa, który mówi o wymogach stworzenia teorii poprzez subtelne zespolenie danych i hipotez w możliwie twórczy sposób, tak aby formułowanie założeń miało podłoże w faktach. Kaufmann, pisząc o ujmowaniu procesów społecznych, odwołuje się również do Anselma Straussa (2009), twórcy teorii ugruntowanej (*grounded theory*). Natomiast refleksje dotyczące pozycji badacza w procesie twórczym zainspirowane zostały myślą Charlesa Wrighta Millsa (2007) i jego modelem „rzemieślnika intelektualnego”, który sam konstruuje swoją teorię i metodę. Z kolei samo określenie wywiadu jako „rozumiejącego” jest przez Kaufmanna rozumiane w sensie weberowskim, pokazując, że doznania wewnętrzne są tylko instrumentem ukierunkowanym na wyjaśnianie i nie stanowią celu samego w sobie.

Książka *Wywiad rozumiejący* składa się z pięciu głównych rozdziałów. Rozpoczyna się od części zatytułowanej *Odwrócenie sposobu konstruowania przedmiotu*, w której autor omawia industrializację produkcji danych jako zagrożenie stawiające wywiad badawczy po stronie bezosobowych, pozbawionych interpretacji oraz dostosowanych do kryteriów produkcji przemysłowej sformalizowanych technik badawczych. Skutkiem tego jest, jak zauważa autor, osłabienie debaty teoretycznej. Natomiast innym, zdaniem autora, negatywnym aspektem standaryzowanych technik analizy treści jest sposób jego przedstawienia jako jedynej poważnej metody. *Wywiad rozumiejący* opowiada się natomiast za aktywnym uczestnictwem badacza w celu wywołania u osoby badanej zaangażowania, a w trakcie

* AGH Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie; wojtekdanczuk@onet.eu

analizy treści interpretacja materiału jest wręcz konieczna. W dalszej części, również kładąc nacisk na odróżnienie wywiadu rozumiejącego od koncepcji typu bezosobowego, autor odwołuje się do poglądów Pierra Bourdieugo (1993) i Howarda Beckera (2006), krytykujących koncepcje formalistyczne i techniczne.

Kaufmann omawia aspekty socjologii rozumiejącej, odnosząc się do definicji rozumienia i wyjaśniania zjawisk społecznych, zaproponowanej przez Maksa Webera (1992), a następnie konkluduje, że „metoda podobnie jak teoria jest instrumentem, który musi zachować giętkość, zmienność i charakter ewolucyjny” (Kaufmann 2010: 39). Autor podejmuje także polemikę z opiniami krytycznymi na temat badań jakościowych, przytaczając argumenty świadczące o nietrafności tych stwierdzeń (mówi między innymi o niezrozumieniu odwrócenia konstruowania przedmiotu badań czy też o uprawomocnianiu wyników).

Jak pisze Kaufmann, we współczesnej metodologii nurt bezosobowej i sformalizowanej produkcji danych zdaje się być nieadekwatny do dominujących tematów badawczych, gdyż te wymagają analizy zespołów i procesów. Spór o metodę jest jego zdaniem sporem na płaszczyźnie teoretycznej. Książka Kaufmanna wpisuje się w polemikę na temat miejsca teorii i jej treści we współczesnej socjologii, opowiadając się po stronie socjologii procesów, która jest kompleksowo powiązana z inwencją teoretyczną.

W kolejnym rozdziale, zatytułowanym *Rozpoczęcie pracy: szybkość, elastyczność, empatia*, omówione zostały poszczególne etapy procesu badawczego. Autor porusza wątek podjęcia tematu i związanego z nim formułowania hipotez, a także rozpatrzenia funkcji lektur pod kątem ich użyteczności dla stworzenia narzędzi do późniejszej pracy. Kaufmann postuluje, aby zaraz po wyborze tematu powiązać go z kilkoma hipotezami oraz wyjściowym pytaniem badawczym. Dysponowanie pewną ideą bądź nawet hipotezą ustrzeże badacza przed zagubieniem się w obfitym materiale. W kwestii lektur autor wskazuje na ich dwa typy. Pierwszy z nich ma pomóc badaczowi zorientować się w dotychczasowym stanie wiedzy dotyczącej podejmowanej problematyki. Z kolei drugi typ lektur, czasami pozornie odległych od tematu, może pomóc w stworzeniu nowej formy wiedzy podczas badań. Kaufmann doradza dokładne wczytanie się w literaturę przedmiotu, gdyż czytamy po to, by odkryć i stworzyć narzędzia pracy.

Następnie autor przechodzi do analizy czynności takich jak stworzenie planu, dobór próby oraz siatki pytań. Rozpatrując dobór próby, Kaufmann wyraźnie zaznacza konieczność unikania błędów uogólniania na podstawie prób mało zróżnicowanych oraz niemożność traktowania próby w badaniach jakościowych jako próby reprezentatywnej. Autor, jak sam pisze, ma na myśli dobór informatorów mogących wnieść jak najwięcej użytecznych treści odpowiadających tematyce badania. Natomiast w kwestii stworzenia siatki pytań nacisk położony jest na elastyczność tego narzędzia i logikę ciągu pytań w nim zawartych. Dalsze rozważania autora dotyczą przeprowadzania wywiadów. Wywiad jest swoistą grą o trzech biegunach. Jest to gra pomiędzy badanym, przedmiotem badania oraz badaczem, który spełnia rolę mistrza gry, mającego umiejętnie pokierować przebiegiem wywiadu.

W szczególowy sposób opisane zostały sytuacje, w których hipotetycznie można się znaleźć w trakcie przeprowadzania wywiadów, a także metody i taktyki, jakie powinien przyjąć badacz w celu uniknięcia możliwych błędów. Ten fragment książki przynosi wskazówki dla początkujących badaczy oraz przykłady zaczerpnięte z wcześniejszych prac Kauf-

mann. Na przykład w części poruszającej tematykę doboru informatorów autor opisuje swoją pracę badawczą nad książką *La Trame conjugale, analyse du couple par son linge* (Kaufmann 1992) oraz zabieg zmiany reguły doboru próby. Powodem przyjęcia odmiennej taktyki było rozczarowanie badacza banalnością i oszczędnością wypowiedzi badanych osób. Pomimo tego, że zabieg ów nie podniósł, a wręcz obniżył poziom jakości materiału badawczego, zaprocentował w postaci refleksji o tym, że rozwiązanie problemu leży gdzie indziej, a mianowicie w sposobie analizy materiału. Konkluzją autora w tym przypadku było to, że „banalne zdania mogą (...) powiedzieć wiele, gdy uda nam się je skłonić do mówienia” (Kaufmann 2010: 67).

W rozdziale trzecim, *Status materialów*, już na samym początku wyłożone zostały poglądy Norberta Eliasa (2008) dotyczące postrzegania jednostki ludzkiej jako kondensacji świata społecznego, ponieważ „całe społeczeństwo jej epoki istnieje w niej w postaci szczególnej struktury” (Elias 2008; cyt. za: Kaufmann 2010: 91) W dalszej części Kaufmann odnosi się do poglądów Paula Rabinowa (1988) poruszającego zagadnienie skłonienia informatora do refleksji nad samym sobą oraz przedmiotem badań, przez co możliwe jest zdobycie ciekawszych danych. Kolejnymi wątkami poruszonymi przez autora są prawda i kłamstwo oraz konieczność zrozumienia deformacji danych przekazywanych przez informatorów. Autor przytacza również opinię Gérarda Maugera (1991), który podaje krytykę przekonanie, iż poglądy wyrażane w codziennych sytuacjach społecznych są bardziej prawdziwe niż te, które poznajemy w trakcie wywiadu. Na zakończenie trzeciego rozdziału Kaufmann podejmuje wątek zmienności statusu wypowiedzi badanych. W zbranym materiale przewijają się naprzemiennie wypowiedzi zarówno odzwierciedlające przekonania osobiste, jak również takie, które oddają atmosferę czasu. Znaleźć w nich można refleksje, fragmenty historii życia, uczucia czy też próby analiz społecznych. Rozróżnienie statusu wypowiedzi ma ułatwić badaczowi dotarcie do właściwych wyników analizy, a tym samym ustrzec przed błędną interpretacją opracowywanego materiału.

Rozdział kolejny został zatytułowany *Wytwarzanie teorii*. Zdaniem autora rzeczywisty początek badań następuje w momencie podjęcia decyzji o opracowaniu zgromadzonych danych, czyli analizie treści. Celem jest tu uzyskanie przetworzonego tekstu socjologicznego. Autor proponuje czytelnikowi zastosowanie metody sporządzania fiszek mających ułatwić i usprawnić pracę nad materiałem badawczym. W perspektywie rozumiejącej Kaufmanna, podobnie jak w metodologii ugruntowanej Straussa (1992), sporządzanie fiszek jest działaniem wręcz niezbędnym, gdyż pozwalają one na obserwacje w warunkach naturalnych, „na gorąco”, kiedy nowe idee bądź hipotezy są jeszcze świeże. Konkretyzując swój wywód na temat tej metody, Kaufmann przytacza dwa przykłady fiszek zawierających w pierwszym przypadku opis sytuacji opatrzonej teoretycznymi i metodologicznymi komentarzami oraz w drugim przypadku zdanie stanowiące punkt wyjścia do budowy hipotez.

Następną poruszaną kwestią jest proces powstawania hipotez w kontekście wiedzy lokalnej (kategorii miejscowych) i wiedzy globalnej (pojęć abstrakcyjnych). Zdanie autora *Wywiadu rozumiejącego* jest w tej kwestii zbieżne ze zdaniem Clifforda Geertza, który mówi o konieczności zrównoważenia analizy między konkretnymi obserwacjami a ogólnymi modelami interpretacji. Cytując Geertza, mowa tu o „balansowaniu między najbardziej lokalnym z lokalnych detali a najbardziej ogólną z ogólnych struktur” (Geertz 2005: 76).

Następnie Kaufmann kieruje swoje rozważania w stronę indukcji analitycznej, postrzegając ją jako bliską krewną *grounded theory*, a dalej omawia rolę interpretacji oraz tzw. życie pojęć. Kończąc ten rozdział, autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, co zrobić żeby fakty mówiły, i podaje przy tym kilka praktycznych przykładów narzędzi do zastosowania.

Zamykający książkę rozdział *Kończenie pracy* nacechowany jest tematyką kostnienia modelu teoretycznego czyli fazy jego nasycenia. Jak piszą twórcy teorii ugruntowanej, „Nasycenie oznacza, że nie ma już żadnych dodatkowych danych i socjolog może już opracowywać własności kategorii. Staje się on empirycznie przekonany, że kategoria jest nasycona, ponieważ widzi on ciągle pojawienie się podobnych przykładów” (Glaser, Strauss 1967: 61, cyt. za: Konecki 2000). Kaufmann opisuje tu również proces końcowego porządkowania fiszek oraz ostatnich szlifów. Autor podaje jeszcze kilka wskazówek dotyczących zarówno stylu pisania, jak i wyboru audytorium, czyli tego, do kogo adresowana jest nasza praca. Dodatkowo w zakończeniu pracy Jean-Claude Kaufmann daje czytelnikom kilka rad na temat korzystania z samej książki. Wskazówki te dotyczą głównie tego, w jaki sposób używać teoretycznej wiedzy zawartej w omawianej pracy.

Podsumowując, książka Jean-Claude’a Kaufmanna *Wywiad rozumiejący* jest rodzajem podręcznika metod i technik badań socjologicznych. Jej zaletą jest niewątpliwie ciekawa forma wprowadzenia czytelnika w poszczególne kwestie w niej opisane. Podstawowym źródłem, z których autor czerpał przykłady dla poparcia swoich poglądów, były – jak już wspomniano – dwie wcześniejsze prace Kaufmanna (1992, 1995). Całość w interesujący i przystępny, a zarazem wnikliwy sposób przedstawia zagadnienia natury zarówno teoretycznej, jak i praktycznej, a zaprezentowany obraz procesu badawczego można uznać za kompletny.

Próbując umiejscowić pracę Kaufmanna na polskim rynku wydawniczym, pomijając dominujące moim zdaniem dwutomowe dzieło Normana Denzina i Yvonne Lincoln *Metody badań jakościowych*, można wymienić ją obok książki Steinara Kvalego *Prowadzenie wywiadów*, będącej częścią serii wydawniczej *Niezbędnik badacza*, która – podobnie jak praca Kaufmanna – jest wprowadzeniem do teoretycznych i praktycznych aspektów wywiadu. Książkę Kaufmanna można również śmiało zaproponować czytelnikom czasopisma metodologicznego „ASK. Społeczeństwo. Badania. Metody”. *Wywiad rozumiejący* można postrzegać nie tyle jako alternatywne źródło wiedzy metodologicznej, ale raczej jako uzupełnienie bądź też dodatkowy głos w debacie metodologicznej we współczesnej socjologii.

BIBLIOGRAFIA

- Becker, Howard. 2006. *Le Travail sociologique. Methode et substance*, Fribourg: Academic Press Fribourg.
- Bourdieu, Pierre. 1993. *Comprendre*, w: Paul Rabinow, *Un ethnologue au Maroc. Reflexions sur une enquete de terrain*, Paris: Hachette.
- Elias, Norbert. 2008. *Społeczeństwo jednostek*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, tłum. Janusz Sławiński.

- Geertz, Clifford. 2005. *Z punktu widzenia tubylca. O naturze antropologicznego rozumienia*, w: Clifford Geertz, *Wiedza lokalna. Dalsze eseje z zakresu antropologii interpretatywnej*, tłum. Dorota Wolska, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kaufmann, Jean-Claude. 1992. *La Trame conjugale, analyse du couple par son linge*, Paris: Nathan.
- Kaufmann, Jean-Claude. 1995. *Corps de femmes, regards d'hommes, sociologie des seins nus*, Paris: Nathan.
- Kaufmann, Jean-Claude. 2010. *Wywiad rozumiejący*, Warszawa: Oficyna Naukowa, przekład Alina Kapciak.
- Konecki, Krzysztof. 2000. *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mauger, Gérard. 1991. *Enqueter en milieu populaire*, „Geneses”, nr 6.
- Mills, Charles Wright. 2007. *Wyobraźnia socjologiczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, tłum. Marta Bucholc.
- Rabinow, Paul. 1988. *Un ethnologue au Maroc. Reflexions sur une enquete de terrain*, Paris: Hachette.
- Strauss, Anselm. 1992. *La Trame de la negociation. Sociologie qualitative et interactionnisme*. Paris: L'Harmattan.
- Weber, Max. 1992. *Essais sur la theorie de la science*, Paris: Presses Pocket.